

rondom
het **W**OORD

De actualiteit van Etty Hillesum

De bergrede: een tekst om op de kauwen

NCRV

42e jaargang, nr. 2

juni 2000

Kwartaaltijdschrift voor ieder die geïnteresseerd is in actuele ontwikkelingen in de theologie en spiritualiteit. Bevat onder meer de neerslag van de theologische gesprekken die elke zondag van 16.10-16.40 uur te beluisteren zijn in het live radioprogramma *Schepper & Co* (16.00 uur - 17.00 uur, radio 5).

tijdschriftredactie:

Hennie Burggraaff
Jaap Friso
Carla Wijnmaalen

adviesraad:

dr. K.E. Biezeveld, dr. Y.H. van der Goot, prof.dr. C.J. den Heyer, dr. G.J. van Klinken, dr. W. Putman, dr. P. Schelling, prof.dr. S. Schoon, ds. S.L.S. de Vries, drs. G. Westra.

radioeditie:

Hennie Burggraaff, redacteur
Nanny van Doorn, secretariaat

junior uitgever:

Margreet de Broekert

wijze van bestellen:

NCRV-Uitgaven, Postbus 25000, 1202 HB Hilversum. Tel. 035 - 6719911.
Losse nummers kunt u bestellen door overmaking van f 14,95 op postgiro 3990 t.n.v. NCRV-Uitgaven, Hilversum o.v.v. het gewenste nummer.

tijdschriftproductie:

Boekencentrum B.V., Postbus 29,
2700 AA Zoetermeer. Tel. 079 - 3615481. Fax 079 - 3615489.

advertenties:

Adviesbureau Hardeman, Postbus 8110,
6710 AC Ede. Tel. 0318 - 653107. Fax 0318 - 653108.

© NCRV, 2000

Dit tijdschrift wordt ten behoeve van iedereen die niet op de gebruikelijke manier kan lezen, uitgegeven op geluidscassette en/of in braille, grootletter of via de Elektronische Postbus.

Informatie en opgave:

CBB, Christelijke Bibliotheek voor Blinden en Slechtzienden,
Postbus 131, 3850 AC Ermelo. Tel. 0341 - 551014.

ISSN 1388-7513

Inhoud

Inleiding

3

De actualiteit van Etty Hillesum

Huiswerk voor de eigen werkplaats

(prof.dr. Klaas Smelik, mr. Manja Pach en
dr. Ton Jorna)

5

De bergrede: een tekst om op te kauwen

Met een nederig hart

(drs. Hans van Reisen)

14

**De dagelijkse praktijk is al ingewikkeld
genoeg**

(dr. Arie Kooyman)

19

Het hart verheffen tot in de hemel

(dr. Henk Burggraaff)

24

Omgaan met de dood in het christendom

De angst voor het vuur overwinnen

(dr. André Mulder en
ds. Wim van der Sluys)

29

**Het christendom in zijn meest
oorspronkelijke vorm**

(dr. Leonard Rutgers)

35

Honderdduizend missen

(mevr.dr. Truus van Bueren)

40

Jodendom, christendom, klassieke oudheid

Eender maar anders

(prof.dr. Jan Bremmer)

45

Telkens nieuwe vormen

(prof.dr. Pieter van der Horst)

59

Random Boeken

Het vuur en de stralen

(ds. Alex van Ligten)

55

Een partituur met lacunes

(prof.dr. Cees Houtman en
dr. Klaas Spronk)

60

Boekbesprekingen

Dr. Marcel Poorthuis

Dr. Gerben Hellinga

66

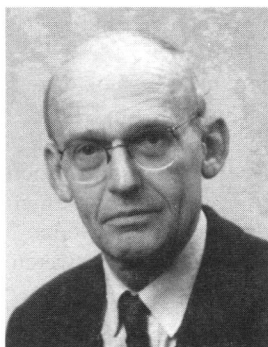
69

Register 1999-2000

78

Een partituur met lacunes

prof.dr. Cees Houtman en dr. Klaas Spronk.

prof.dr. Cees Houtman

'En de geest van JHWH kwam over Jefta. Hij trok naar Gilead en Manasse. Hij trok naar Mispe Gilead. Van Mispe Gilead nu is hij naar de Ammonieten getrokken.

Toen deed Jefta God een gelofte. Hij zei: 'Als u de Ammonieten in mijn macht geeft, dan zal wie komt, wie mij uit de deur van mijn huis tegemoet komt, wanneer ik behouden terugkeer van de Ammonieten, dan zal die God toebehoren en dan zal ik die als brand-offer brengen.'

Daarna trok Jefta naar de Ammonieten om de strijd met hen aan te binden en JHWH gaf hen in zijn macht. Hij versloeg hen van Aroër af tot waar je bij Minnit komt - twintig steden! - en tot Abel Keramim. Een zeer grote slachting werd aangericht. Zo moesten de Ammonieten zich onderwerpen aan de Israëlieten.

Toen Jefta te Mispa kwam, bij zijn huis, toen... kwam zijn dochter hem tegemoet met handtrommen en met reidansen. Zij nu was enig kind. Hij

Jefta's dochter. Het verhaal over een vader die zijn dochter offert en de dochter die zich gewillig opoffert. Zo'n verhaal intrigeert. Het staat in het bijbelboek Richteren. De oud-testamentici prof. Cees Houtman en Klaas Spronk, verbonden aan de Theologische Universiteit Kampen, schreven er een boek over: 'Jefta's dochter, tragiek van een vrouwenleven in theologie en kunst'¹.

dr. Klaas Spronk

had geen ander dan haar, geen zoon of dochter. Zodra hij haar zag, scheurde hij zijn kleren en zei: 'Ach, mijn dochter, je maakt mij tot een gebroken man. Jij behoort tot de mensen die uit zijn op mijn ondergang. Ik zegde JHWH iets toe en kan er niet op terugkomen.' Zij zei tegen hem: 'Mijn vader, wanneer u JHWH iets toegezegd hebt, doe dan met mij overeenkomstig uw toezegging, nu JHWH u wraak verschaft heeft over uw vijanden, de Ammonieten.'

Zij zei tegen haar vader: 'Laat mij dit vergund worden: laat mij twee maanden met rust om heen te gaan en langs de bergen af te dalen om mijn maagde-

lijkheid te bewenen, ik met mijn vriendinnen.'

Hij zei: 'Je mag gaan' en liet haar voor twee maanden gaan. En zij ging met haar vriendinnen heen om haar maagdelijkheid langs de bergen te bewenen. Na verloop van twee maanden keerde zij naar haar vader terug. Hij deed met haar overeenkomstig de gelofte die hij had afgelegd. Nooit had zij gemeenschap met een man. Een inzetting werd het in Israël: jaar op jaar gingen de Israëlitische meisjes heen om een weelucht aan te heffen over de dochter van de Gileadiet Jefta, vier dagen lang per jaar.'

(Richteren 11:29-49 in de vertaling van Houtman en Spronk)

Professor Houtman, u vergelijkt in uw boek Jefta met een partituur. Waarom doet u dat

_____?

Houtman: 'Het verhaal biedt de mogelijkheid voor allerlei variaties. Het is als een notenbeeld. Dat notenbeeld is niet altijd goed leesbaar en er zijn lacunes, dus wie kan improviseren kan allerlei wegen opgaan.'

Meneer Spronk, er is nog al wat geïmproviseerd in de loop van de geschiedenis. Er zijn namen bijgekomen, de familie van Jefta is uitgebreid.

Spronk: 'De naam van Jefta's dochter wordt in het verhaal niet genoemd. Een van de eerste vragen die opkwam was: hoe zou ze geheten hebben?'

Welke namen heeft ze gekregen in de loop van de geschiedenis

_____?

Spronk: 'Een intrigerende naam is Ifis. Dat lijkt veel op een naam in een Griekse tragedie: 'Ifigeneia in Aulis'. Mensen met een klassieke opleiding zagen een parallel tussen het verhaal

van Jefta en die Griekse traditie en noemden haar daarom Ifis.

In oude joodse geschriften wordt ze ook wel Seila genoemd. Dat betekent 'zij om wie gevraagd is', namelijk door God die haar opeist.'

Offerbereidheid

Het verhaal heeft grote invloed gehad op zowel theologie als kunst en literatuur. Professor Houtman, hoe is de daad van Jefta daarin beoordeeld

_____?

Houtman: 'Voor christelijke uitleggers was het altijd een probleem dat Jefta in Hebreëen 11 als een geloofsheld wordt getekend, terwijl in het Oude Testament zo'n gruwelijk verhaal over hem wordt verteld. Dat leidde tot een ambivalente opstelling. Enerzijds vond men het schitterend dat Jefta trouw blijft aan zijn woord. Anderzijds vond men het roekeloos dat hij zo snel en ondoordacht die gelofte heeft gedaan.

In joodse uitleg wordt het verhaal vaak negatief beoordeeld. Men herleidt de gruwelijke afloop tot een twist tussen de burgerlijke en geestelijke overheid. Jefta en de hogepriester zouden in een conflict verkeerd hebben met als gevolg dat Jefta niet verteld werd dat je volgens de Tora zo'n soort gelofte niet hoeft na te komen, maar dat je die ook mag afkopen. Dat had Jefta ook kunnen doen.'

Meneer Spronk, hoe is in de geschiedenis de dochter van Jefta beoordeeld, die het allemaal moet ondergaan, maar zoals wij ook horen, zich bereidwillig opoffert

_____?

Spronk: 'Haar offerbereidheid en gehoorzaamheid zijn vaak benadrukt. Een pakkend voorbeeld daarvan vind je bij iemand als Bilderdijk, die de dochter,

die wil sterven voor haar God en voor haar vaderland, ten voorbeeld stelt aan jongemannen. De gehoorzaamheid van Jeftha's dochter aan haar vader is tijdenlang bewonderd.'

Het lijkt me een ingewikkeld verhaal voor de feministische theologie. Hoe is die ermee omgegaan
_____?

Sprong: 'Het is natuurlijk een vreselijk verhaal. In de feministische uitleg is men het er over eens dat het een verhaal is van een mislukking, van machomannen die het helemaal mis hebben.'

Hoe gaan ze om met het feit dat Jeftha's dochter zich schikt
_____?

Sprong: 'In hun uitleg wordt meer aandacht aan de mannen gegeven en aan God. Het meest opvallende is dat God nauwelijks een rol speelt in het verhaal. Phyllis Trible, een Amerikaanse feministische theologe, heeft een boekje geschreven met de titel 'Verhalen van verschrikking'. Zij eindigt haar betoog over het verhaal van Jeftha's dochter met de uitroep: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij haar verlaten'.

God is in het verhaal inderdaad opvallend afwezig. Aan de andere kant wordt God regelmatig door Jeftha genoemd als legitimatie voor zijn handelen. Hoe verhoudt zich het een tot het ander
_____?

Houtman: 'In dit verhaal is er slechts informatie van de verteller, die meedeelt dat Jeftha aangegrepen werd door de Geest van God. Dat zegt niet meer dan dat de man een charismaticus was die mensen wist te inspireren. Het zegt niets over God zelf.'

Maar de naam van God wordt wel door Jeftha genoemd.

Houtman: 'Ja, maar er wordt niet meegedeeld dat de Heer deze gelofte schitterend vond of dat Hij die afkeurde. Overigens speelt het aan God toegedichte oordeel in de uitleg van de geschiedenis wel een rol, bijvoorbeeld in de zin dat God de gelofte gruwelijk vindt. Men kiest dan voor de interpretatie dat Jeftha gezegd zou hebben: 'wat'

uit de deur van mijn huis zal komen. Ook zo zou de gelofte onbezonnen zijn ge-

weest, omdat Jeftha er geen rekening mee heeft gehouden dat er wel eens een kip uit zijn deur zou kunnen komen of een hond, een onrein dier. God arrangeert, boos als hij is over Jeftha's onbezonnenheid, het als het ware zo, dat Hij de dochter uit de deur laat komen om op die manier Jeftha, en met hem ook het hele nageslacht, eens en voorgoed duidelijk te maken dat Hij dit soort geloften niet wil. Voor die les offert God de dochter op.'

Gruwelijkheid

Zijn er nog andere interpretaties over de rol van Jeftha in het verhaal
_____?

Houtman: 'In het vorige hoofdstuk van Richteren valt te lezen dat Jeftha heel vroom is en zijn vaderlandse geschiedenis goed kent. Hij weet hoe de Heer het volk Israël uit Egypte heeft geleid. Dat brengt sommige uitleggers tot de mening dat zo'n man toch nooit zo'n gruwelijke belofte kan hebben gedaan. Wanneer er vervolgens over een brandoffer gesproken wordt, concludeert men dat Jeftha zoiets bedoeld zal hebben als een totale wijding. Men acht het uitgesloten dat hij aan een mensenoffer

gedacht heeft, dus zal hij wel bedoeld hebben zijn dochter aan "het klooster" af te staan, net zoals de kleine Samuël door zijn moeder aan het heiligdom beloofd werd. Zij zou dan een leven als celibataire zijn gaan leiden. Dat is een veelgekozen opvatting om aan de gruwelijkheid van het verhaal te ontkomen.'

De gruwelijkheid is er zeker in aanwezig. Wat is nu de uitleg die u het meest aanspreekt

_____?

Spronk: 'Wat mij sterk aanspreekt is de manier waarop de componist Händel het vorm gegeven heeft. Händel heeft zich duidelijk ingeleefd in de persoon van Jefta. Die wordt daardoor meer een mens van vlees en bloed, een slachtoffer van zijn eigen ondoordachte keuzes. Händel moest met een bepaald libretto werken van een Engelse predikant. Hij was daar niet enthousiast over. Die dominee wilde het verhaal laten eindigen zoals het verhaal van Abraham en Isaäk eindigt: Abraham die klaar staat om zijn zoon te offeren en door een engel ervan weerhouden wordt. Op die manier zou Jefta's dochter het er levend van afbrengen.'

Dat is wel een heel eigen interpretatie van het verhaal.

Spronk: 'De parallel met het verhaal van Abraham is wel duidelijk, maar het staat inderdaad niet in de bijbel. Händel maakt meer werk van Jefta's problemen. Jefta wordt verscheurd door twijfel en dat heeft Händel heel mooi vorm gegeven.'

Het eindigt met Jefta die zegt: 'I will hear no more, her doom is fixed as faith'. Haar lot ligt vast.

Spronk: 'Van alle kanten wordt naar Jefta geroepen en hij is daar ook wel gevoelig voor. Dat wordt regelmatig bezongen. Met de relatie tussen vader en dochter is niets mis. Aan de andere kant zit hij klem. Haar lot ligt vast in de hemel. God heeft het uiteindelijk zo beschikt. Jefta's wanhoop komt duidelijk in zijn stem tot uiting.'

De hemel heeft het zo beslist. Is dat de visie van Händel op God

_____?

Spronk: 'Het is opmerkelijk dat Händel daar moeite mee heeft. De tekstdichter is er duidelijk in; de beschikking ligt vast. Je ziet dat Händel in de partituur en de tekst hier en daar wat gewijzigd heeft; minder over God praat, maar onpersoonlijk over het lot. Hij weet het dilemma op die manier indrukwekkend vorm te geven.'

Domme macho's

Professor Houtman, u hebt ook naar de beeldende kunst gekeken in dit boek. Welk element van het verhaal wordt vaak uitgebeeld

_____?

Houtman: 'Vaak wordt de thuiskomst van Jefta en de ontmoeting tussen vader en dochter uitgebeeld. Maar ook de offerscène zelf, die in het verhaal niet beschreven wordt. In middeleeuwse handschriften is die offerscène wel

afgebeeld, zo zelfs dat het zwaard de nek van Jefta's dochter raakt en je het bloed ziet

vloeien. Dat hangt samen met het feit dat men het verhaal betreft op Jezus Christus en Zijn offer.

In latere tijd zie je de geschiedenis afgebeeld bij schilders die een voorliefde hebben voor grote spektakelstukken. Op hun afbeeldingen staan veel figu-

Jefta wordt verscheurd door twijfel en dat heeft Händel mooi vormgegeven.

ranten; een priester en dienaren met schalen die het bloed moeten opvangen. Men heeft met het oog voor het drama geschilderd.'

Is er een afbeelding die u in het bijzonder aanspreekt
_____ ?

Houtman: 'Ik vind de middeleeuwse afbeeldingen in hun soberheid heel mooi. Afbeeldingen uit de negentiende eeuw zijn boeiend om de wijze waarop de schilders zich concentreren op de vrouwen met hun gratie en bevalligheid. Je ziet bijvoorbeeld de dochter van Jefta met haar vriendinnen als ballerina's uit huis naar buiten zweven, Jefta tegemoet.'

De schrijver Benno Barnard heeft er een toneelstuk over geschreven. Hoe stelt hij de dochter van Jefta daarin voor
_____ ?

Sprong: 'Dit toneelstuk werd vorig jaar opgevoerd en heeft een feministische benadering. De dochter en ook haar moeder staan hun mannetje en dat kun je niet van de heren zeggen. Dat zijn in feite domme macho's. Dan komt er ook een rabbijn in voor die af en toe wat grappen vertelt. Uiteindelijk heeft hij ook weinig in de melk te brokkelen.

Het is het verhaal van de sterke vrouw, die in een onmogelijke situatie wordt gemanoeuvreed door domme mannen. Uiteindelijk slaat zij de hand aan zichzelf, een opmerkelijke interpretatie.'

Die interpretatie staat wel heel ver van het oorspronkelijke verhaal af.

Sprong: 'Het heeft me zeer geboeid. Ik vond het een mooi toneelstuk, vooral omdat de schrijver dicht bij de tekst blijft. God speelt er nauwelijks een rol in. Hij laat als het ware de mensen in

hun eigen sop gaar koken. Dat is de kern van het verhaal.'

Lesje in bescheidenheid

In 'Trouw' las ik een bespreking van jullie boek door Jaap Goedegebuure, hoogleraar Literatuurwetenschap. Hij eindigde de bespreking met te zeggen dat het boek zoveel interpretaties geeft, dat weer eens blijkt dat je met de bijbel alle kanten op kunt. Wat vindt u van die conclusie
_____ ?

Houtman: 'Het gebeurt wel dat men alle kanten op gaat, maar ik grijp terug op het beeld van de partituur. Je hebt een bepaald notenschrift. Allerlei variaties blijken mogelijk, maar er zijn geen oeverloze mogelijkheden. Op een gegeven moment moet vastgesteld worden dat er interpretaties zijn die niet deugen. Wat ook niet vergeten moet worden is dat niet alle gebruik van het verhaal bedoeld is als interpretatie van het bijbelverhaal.

De partituur proberen wij aan de academie nauwkeurig te analyseren. Die vormt een uitgangspunt, waarbinnen je beziet welke variaties er mogelijk zijn. Het blijft een intrigerende vraag die je permanent begeleidt.'

Meneer Sprong, zijn er voor u grenzen aan de uitleg
_____ ?

Sprong: 'De laatste regel van de bespreking van Goedegebuure viel mij ook op. Is dat nu wat wij hebben willen bereiken? Nee, want er is geen oeverloze uitleg mogelijk. De geschiedenis van de uitleg zet je aan het denken. Je ziet hoe mensen eigen normen en waarden in het verhaal hebben gelegd. Daarom moet je ook kritisch worden over je eigen uitleg. Misschien dat men over honderd jaar lacht om onze manier van werken. Wij zijn ook niet objectief en

stellen vanuit onze normen en waarden onze vragen aan die tekst. Ik zie het als een lesje in bescheidenheid.'

Als academici aan de universiteit kun je eindeloos bezig zijn met de uitleg van het verhaal door de eeuwen heen, hoe het oorspronkelijk bedoeld is, door wie geschreven en wanneer. U bent ook predikant; het verhaal staat op het leesrooster, u moet er over preken. Hoe zou u de toepassing van dit verhaal willen aangeven _____ ?

Spronk: 'Ik schrijf ook stukjes voor de Nederlandse Zondagsschoolvereniging. Stel dat ik voor de kindernevendienst een begeleidende tekst zou moeten schrijven bij het verhaal van Jefta. Ik zou dat heel moeilijk vinden, maar ik zou er bij de uitleg op willen wijzen dat het maar een deel is uit een lang verhaal. Je moet het hele verhaal erbij lezen. Het is een verhaal over

hoe je niet om moet gaan met elkaar; een verhaal van een mislukking. Dat gaat in het boek Richteren van kwaad tot erger.'

Is dat ook de bedoeling geweest van de schrijver van het bijbelboek Richteren _____ ?

Houtman: 'Ja, dat denk ik zeker. Zo'n stukje moet je altijd bekijken in de context van het grotere geheel. De context beïnvloedt de lezing van zo'n stukje. Je ziet steeds weer dat men zich op kleine perikopen concentreert en het daarmee wil doen. Aan de academie benadrukken wij dat het zo niet moet.'

Spronk: 'Je kunt het ook simpel samenvatten. In Prediker staat een stuk over geloften. Dat komt erop neer dat je helemaal geen geloften moet doen. Je spreekt ze te snel uit en als het eenmaal beloofd is, zit je eraan vast. Bezint eer ge begint.'

¹ Cees Houtman, Klaas Spronk, *Jefta's dochter, tragiek van een vrouwenleven in theologie en kunst*, Meinema, Zoetermeer.